

ZIDARSTVO I KLESARSTVO CRIKVENICE I VINODOLA - rezultati terenskog istraživanja

Mirna Ratkajec
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
20.01.2009. god.

Zidarstvo i klesarstvo Crikvenice i Vinodola bilo je glavna privredna grana tog područja u drugoj polovici 19. st. i prvoj polovici 20. st. Zbog nedostatka mogućnosti zapošljavanja migriralo se u europske i vaneuropske zemlje. Zidarstvo i klesarstvo za sobom povlači i cijeli način života koji je autorica ovog teksta opisala na temelju terenskog istraživanja provedenog na tom području.

Ključne riječi: Crikvenica i Vinodol, graditeljstvo, zidarstvo i klesarstvo, život obitelji zidara, migracije

UVOD

Seminarski rad na temu zidarstva i klesarstva na području Crikvenice i Vinodola temelji se na istraživanju članova Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju provedenog u studenom 2008. godine, u kojem je sudjelovala i autorica ovog teksta. Istraživanjem je obuhvaćeno nekoliko tema, a u ovom seminarskom radu obrađena je tema zidarstva i klesarstva s područja Crikvenice i Vinodola, koja vremenski zauzima razdoblje druge polovice 19. stoljeća i prve polovice 20. stoljeća, jer su kazivanja uglavnom bila usmjerena na taj period. Tako kazivači u razgovoru najčešće opisuju svoja sjećanja na djetinjstvo te prepričavaju živote svojih roditelja, djedova i pradjedova. Ovaj seminar temelji se izričito na podacima prikupljenim tijekom ovog istraživanja i na podacima iz literature vezane uz tu temu. Tako će seminar u prvom redu poslužiti kao pregled prikupljenih podataka. Iz seminara će biti izostavljena kritika literature, istraživanja, metodologije rada i sl., što inače seminarski rad obuhvaća, jer će se time baviti kolegica Marina Pretković u svom seminarskom radu.

Prilikom korištenja podataka dobivenih iz kazivanja nisam pojedinačno navodila svakog kazivača imenom i prezimenom, jer sam koristila podatke koje navode svi kazivači ili većina njih, dakle koji se podudaraju u svim ili gotovo svim kazivanjima. Ukoliko je došlo do razilaženja u podacima, to sam naglasila te iznijela sve podatke, a isto tako je s podacima koje spominje samo jedan kazivač, dok ih se drugi uopće ne dotiču. Intervjui koja sam koristila provedeni su u Grižanama, Triblju i Bribiru, dakle nisu sva mjesta Vinodola obuhvaćena. Kazivači često uopćavaju svoje odgovore i ne naglašavaju da se njihova kazivanja nužno odnose na samo jedno mjesto ili samo jedan period, tako da nisam pravila razliku između podataka dobivenih u Bribiru, Triblju ili Grižanama. Ukoliko su kazivači naglasili da se njihov odgovor odnosi isključivo na mjesto u kojem žive, to sam u tekstu naznačila. Literatura također ne donosi konkretne podatke o mjestima iz Vinodola, već govori o čitavom tom području. Dakle, ovim seminarskim radom dobiven je prikaz podataka koji se odnose na područje Vinodola druge polovice 19. st. i prve polovice 20. st. U tekstu sam također dala kratki povijesni pregled gradnje kamenom na području Vinodola, što se temelji isključivo na podacima iz literature, najviše iz monografije Crikvenica. Područje općine. Povijest, kultura, umjetnost, prirodne znamenitosti, turizam iz 1989. godine. Prvi dio seminarskog rada obuhvaća podatke o području i vremenu rasprostiranja pojave zidarstva i klesarstva, te moguće razloge nestajanja pojave, za što sam isključivo koristila literaturu, i to Vinodolski zbornik broj 5 (1988.) i tekst Zvonka Petrinovića Vinodolci u razvoju građevinarstva, Vinodolski zbornik broj 9 (2004.), knjigu Zmed gromač (dih negdanje Crikvenice) autorice Đurđice Ivančić-Dusper te već spomenutu monografiju Crikvenica. Područje općine. Povijest, kultura, umjetnost, prirodne znamenitosti, turizam. Drugi dio odnosi se na život zidara, njihovo školovanje, način rada i migracije, što se uglavnom temelji na kazivanjima i na tekstovima Josipa Sokolića-Kozarića Školstvo Vinodola iz Vinodolskog zbornika broj 4 (1985) te već spomenutom tekstu Zvonka Petrinovića Vinodolci u razvoju građevinarstva, Vinodolski zbornik broj 9 (2004). U zadnjem dijelu osvrćem se na život žena i obitelji zidara i klesara, što u potpunosti temeljim na kazivanjima.

PODRUČJE I VRIJEME RASPROSTRANJIVANJA POJAVE ZIDARSTVA I KLESARSTVA

Prije samog osvrtnja na zidarstvo i klesarstvo na području Vinodola druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća, kratko ću se osvrnuti na početke gradnje kamenom koji sežu još u 11. st. pr.Kr., odnosno dati kratak pregled kroz stoljeća, te ću završiti sa drugom polovicom 20. stoljeća, kada dolazi do prestanka takvog načina gradnje kamenom, pri čemu sam se služila knjigom Crikvenica. Područje općine. Povijest, kultura, umjetnost, prirodne znamenitosti, turizam (usp. 1989: 7-83).

Narav Vinodola kao nepoljoprivrednog kraja utvrđena je još u prošlosti, na što su utjecali njegov geografsko-primorski položaj i prirodni uvjeti – građa i oblik tla. Zemlja je bila oskudna i nepovoljna za izrazitu poljoprivrednu orijentaciju stanovništva, ali je zato obilovala kvalitetnim kamenom. Tako je kamen kao najpogodniji materijal za izgradnju korišten već u 11. stoljeću pri izgradnji gradina, koje su omogućile stalno naseljavanje tog područja. U 2. st. područje Vinodola nastanjuju Rimljani, koji nastavljaju gradnju kamenom, o čemu svjedoče ostaci rimske arhitekture u Selcu, Grižanama i Crikvenici. U ranom srednjem vijeku Vinodol potpada pod franačku vlast, nakon čega dolazi do slavenske kolonizacije i izgradnje kamenih burgova i kaštela, od čega su nam poznati oni u Belgradu u Grižanama, Driveniku i Bribiru. U 13. st. Vinodol potpada pod krčke knezove Frankopane, postaje njihova knežija koju je tvorilo devet kaštela. Veliki kulturni napredak dogodit će se u 15. i prvoj polovici 16. stoljeća, kada se osniva pavlinski samostan u Crikvenici. U doba Bernardina javljaju se vinodolski meštari, profesionalni građevinari, koji grade na Krku i Vinodolu. Tako je meštar Tomaš iz Bribira svoje ime zabilježio na portalu crkvice Sv. Martina u Podskoči, a uz meštra Blaža Nerata gradi zvonik u Vrbniku. Meštar Andri s Kotora gradi uz meštra Peru zvonik u Omišlju. U 17. i 18. stoljeću nastaje oblik kamene vinodolske kuće, dok se u 19. st. podiže velik broj novih crkava i župnih dvorova, grade se ceste, željeznice i mostovi. Krajem 19. st. vrše se brojne obnove i izgradnje u duhu historicima, dok je na prijelazu sa 19. na 20. st. svoj zamah uzela secesija. U tom će periodu velik broj klesara i zidara posao potražiti izvan Vinodola, no o migracijama nešto kasnije. Početkom 20. stoljeća u Crikvenici se otvara zidarska škola, o kojoj će također riječi biti nešto kasnije.

Prema riječima Zvonka Petrinovića u tekstu Vinodolci u razvoju građevinarstva u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. st. na području Vinodola djeluju zidari i klesari koji predstavljaju glavno zanimanje tog područja, a kamen predstavlja njegovu glavnu sirovinu.

Građevinarstvo proizvodi objekte koji su čovjeku potrebni tijekom čitavog njegovog života, no isto tako građevinarstvo je gospodarska grana koja je međusobno povezana i međusobno ovisna o ostalim gospodarskim granama. Najveća međuovisnost postoji između građevinarstva i industrije. Tako je industrijska revolucija pred građevinarsku industriju stavila zadatak brze preorijentacije na prefabricirano montažno građenje. Masovna serijska industrijska proizvodnja pojeftinjuje izgradnju i pokazuje sve više prednosti pred zanatskom pojedinačnom izgradnjom. Javljaju se novi materijali, kao što su čelik, aluminij, salonit, plastične mase, gips i sl., koji su pogodniji za izgradnju i s tržišta istiskuju kamen. Ti su materijali jednostavniji za obradu i odgovaraju potrebama brzog građenja. S klasičnog građenja prelazi se na sustav montažne gradnje i industrijalizacije (usp. 1988: 225-228). Polako nestaje potreba za zanatskim zidarima i klesarima, zidarska škola u Crikvenici se zatvara 1964. god., a mladi odlaze u specijalizirane tehničke škole u Rijeku. Tako je otprilike tekao razvoj građevinarstva, odnosno izgradnje kamenom na području Vinodola, a tradicijsko građenje kamenom dočekalo svoj kraj.

ŽIVOT I DJELO ZIDARA

Na području Vinodola samouki zidari i klesari javljaju se već podizanjem prvih naselja u tom kraju. To je područje obilovalo kamenom, koji se koristio kao građevni materijal u gotovo svim prilikama. Seoska kućanstva imala su uglavnom oskudnu zemlju i okućnicu, što ja davalo višak radne snage. To su uglavnom bili zidari i klesari, a zbog ograničenih lokalnih potreba posao su tražili u bližoj i daljoj okolini, susjednim zemljama i kontinentima. Zidarski se zanat do početka 20. st. prenosio isključivo s koljena na koljeno, a nakon otvaranja zidarske škole u Crikvenici 1908. godine ponuđena je i ta vrsta obrazovanja. Kada je riječ o zidarima i klesarima s tog područja treba naglasiti da su ljudi uglavnom bili zidari i klesari u jednom, odnosno da se istovremeno učio i zidarski i klesarski zanat, te je za tu vrstu posla bili potrebno znanje obaju vještina. S učenjem zanata počelo se već s otprilike 11 godina, kada su djeca odlazila sa odraslima, rodbinom ili susjedima, suseljanima, na posao i polako učila, te bi sa otprilike 15 godina bili već pravi zidari i klesari. Učenje zanata odvijalo se postepeno. Prvo su obavljali lakše, jednostavnije poslove kao što je donošenje vode i alata, miješanje melte, pomaganje kovačima i sl. Jedan od kazivača spominje da se i djeci koja su tek učila plaćalo, ali manje nego odraslima. Dakle, posao se obavljao u grupama od otprilike pet do deset ljudi. Poslovi su se tražili na licu mjesta ili unaprijed preko nekoga, koga jedan od

kazivača naziva akordant. Drugi kazivači spominju pak poslovođe i preduzimače koji su vodili grupu, brinuli se da posao bude obavljen na vrijeme, dijelili plaće i sl. Nakon Drugog svjetskog rata, sa pojavom građevinskih poduzeća, poslovi se uglavnom obavljaju preko njih. Kazivači spominju poduzeća kao što su Primorje i Jadran. Također se spominju i građevinski poslovođe koji su se školovali u Zidarskoj školi u Crikvenici, i koji su se razlikovali od običnih radnika, no o tome nešto više u posebnom poglavlju. Kamen se vadio iz kamenoloma, od kuda se dopremao kolima ili saonicama, koje su vukli volovi ili konji (podatak se razlikuje od kazivača do kazivača). Jedan od kazivača napominje da je svako selo imalo prikladna zemljišta za vađenje kamena, koja su bili privatna ili u vlasništvu države, i svatko je za vlastite potrebe dopremao kamen. Kasnije su kamenolomi, prema riječima jednog kazivača, bili u vlasništvu građevinskih poduzeća. U početku se kamen vadio ručno, barutom koji je cijepao kamen, a ne eksplozivom, koji ga je razmrvio. Gruba obrada kamena vršila se odmah u kamenolomu, dok je preciznija i finija obrada uslijedila kasnije. Jedan od kazivača čak spominje da se kamen uzimao sa rimskih nalazišta, što se, kako kaže, moglo prepoznati na gromačama i suhozidima, jer je bio drugačije, preciznije obrađen. Kasnije je vađenje i dopremanje kamena olakšano i ubrzano modernom tehnologijom, odnosno strojevima koji su zamijenili izravnu ljudsku snagu. Najviše podataka o načinu vađenja kamena, vrstama kamena, tehnicima obrade i vrstama alata donosi kazivač Miško Kombol. Sav alat zidari i klesari nosili su sa sobom u ruksacima, koji su se uglavnom radili kod kuće, a jedan od kazivača spominje da se često koristilo vojno šatorsko krilo kao materijal za izradu. Alat su izrađivali lokalni kovači, koji su često koristili materijale kao što je lim koji je već prethodno bio upotrijebljen za nešto drugo, no kako nije bilo dovoljno sredstava, trebalo je improvizirati. Kovači su ponekad bili zajedno sa zidarima i klesarima sudjelovali u poslovima kao što su izgradnje željeznica i cesta. Za početak kaže da postoje dvije vrste kamena, mondulaški koji se zrnasto drobi i nepravilno puca i najčešći je na području Vinodola te kamen koji pravilno puca i zahtjeva manje naknadne obrade. Kamen se cijepao špicom, punčetom, pri čemu se težilo da kamen što pravilnije pukne kako bi se sa što manje obrade došlo do oblika kvadra. Macola je bio kvadratni čekić koji je težio kilu do dvije. Martelina je bio čekić koji je na jednom kraju bio širi, a na drugom u obliku dljeteta. Špicama se cijepao kamen. One su bile metalne, izrađivao ih je kovač, i trebale su biti dobro napravljene kako ne bi pucale ili se savile. Bile su dugačke 25-30 cm i koristile su se samo nekoliko dana, nakon čega su se mijenjale, pa se sa sobom uvijek imalo desetak špica. Kako bi ih mogli razlikovati, svaki je zidar imao svoj znak na špici – kružice, zvijezdice i sl. Škrpel je bilo plosnato dljeteta koje se koristilo za obradu rubova. Za razbijanje kamena koristio se bat, čija je težina varirala,

mogao je težiti i do deset kila. Flajbac je bila tvrda olovka za bilježenje po kamenu. Od veziva su koristili melt, napravljen od vode, pijeska i vapna, ili produženi melt, kojem se još dodao i cement. Smjesa se pravila u kvadratnoj meltežnici napravljennoj od dasaka, a miješalo se kagarom, koji je na sebi imao dvije rupe, a kasnije željeznim grabljicama. Kazivač napominje da sedamdesetih godina u uporabu dolaze mješalice i prestaje se s uporabom kagara. Vapno se dobivalo iz krečana koje su bile podignute na površini zemljišne zajednice, a izvana su bile obložene zemljom. Vapno se kupovalo od ljudi koji su ga razvozili po selima, a svoje dućane imali su na placu. U početku se razvozilo kolima, a kasnije kamionima. Do pijeska se dolazilo nešto teže, a jedan od načina koji spominje kazivač je bilo pobiranje iz jama na cestama. Naime, ceste su bile napravljene od sitnog kamena, te kako su kola prolazila, mrvila su kamen, te se nakon kiša pijesak sakupljao iz jama nastalih na cestama.

Tijekom zidanja kuća, prema riječima Đurđice Ivančić-Dusper u knjizi Zmed gromač (dih negdanje Crikvenice), posebna pažnja posvećivala se klesanju dovratnika i nadvratnika, koje kazivači nazivaju volte, banjgari, antilji. Njih se klesalo s posebnom preciznošću, i obično se na vrh uklesala godina izgradnje te, prema riječima jednog kazivača, inicijali klesara, dok se u literaturi navodi da su se uklesivali godina izgradnje i inicijali vlasnika, zatim su se uklesivali raspelo ili samo križ, alati posla kojim se obitelj bavila ili motivi iz prirode (usp. 2004: 58).

Zidarska škola u Crikvenici

Prema riječima Josipa Sokolića-Kozarića u tekstu Školstvo Vinodola i Zvonka Petrinovića u tekstu Vinodolci u razvoju građevinarstva, Zidarska škola u Crikvenici osnovana je 1908. godine naredbom Kraljevsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, te je smatrana privremenim zemaljskim zavodom dok je ne bude bilo moguće urediti ju kao definitivnu. Tijekom svoga rada više je puta mijenjala nazive. Najprije se zvala Privremena zidarska škola, zatim Zidarska škola, Stručna škola za građevno-obrtne poslovođe, Muška zanatska majstorsko-delavska škola, Muška zanatsko-zidarska škola, Muška obrtna škola, Škola za zidare i klesare, Građevinska škola za visokokvalificirane radnike građevinske struke i Škola za poslovođe. Naredba o osnutku privremene zidarske škole sadržavala je i Ustrojni status, u kojem je bila izložena svrha, pravni položaj, trajanje školovanja, predmeti nastave i nastavni plan. Za upis u školu bilo je potrebno završiti građansku (pučku) školu, a moglo se upisati i nakon izučenog zidarskog zanata uz šegrtsku školu. Škola je bila besplatna i trajala je tri godine. Nastava se provodila pet mjeseci, od 1.11. do 31.3., a ostale se mjesece odlazilo na

obaveznu praksu na gradilištima. Nakon trećeg razreda polagao se završni ispit, nakon čega se dobivala posebna svedodžba. Stručne predmete držali su građevinari, dok su opće držali nastavnici građanske škole. Nastava Zidarske škole započela je u Crikvenici u kući Kuzme Gržičića u sadašnjoj Ulici žrtava fašizma, a treći razred imao je nastavu u kući Jerolima Bedenka. 1938. godine škola dobiva vlastitu zgradu prema zaslugi Huga Vanjeka, direktora škole, a prije toga se nastava održavala u zgradi osnovne škole. Učenici su dolazili iz Crikvenice, Jadranova, Dramlja, Križišća, Drivenika, Bribira, Novoga, Smrike, Grižana i Gorskog Kotara. U školu se uglavnom dolazilo pješke, a rijetki su imali bicikl. Nakon završene škole dobila se titula građevinskog poslovođe, pukči nazvanog palir. Oni su bili prvi organizatori građevinske proizvodnje, i razlikovali su se od zidara i klesara bez završene zidarske škole. Građevinski poslovođe znali su organizirati dobre tehnološke lance na složenim objektima visokogradnje i niskogradnje, sami su izrađivali tzv. sheme gradilišta, obračunavali i pripremali plaće radnika i sl. Oni su obavljali većinu administrativnih poslova, tako da je administrativno osoblje zauzimalo samo 2% od ukupno zaposlenih. Neki od građevinskih poslovođa odlučili su se na otvaranje vlastitih građevinskih poduzeća, a njih je na tom području bilo dvadesetak. Od 1952. godine sa radom je započela trogodišnja škola za građevinske poslovođe, koja je bila poput prijašnje, a primala je u prvom redu kvalificirane građevinske radnike, ali i učenike sa završenom osmogodišnjom školom bez prethodnog rada u građevinskom zanatu. Od godine 1954/1955. zidarska je škola zgradu morala dijeliti sa novoootvorenom Gimnazijom i organizirati nastavu popodne. Škola je zatvorena 1964. godine. Mogući razlog zatvaranja škole bili bi otvaranje stručnih tehničkih škola u Rijeci koje su osposobljavale kadar prilagođen novim prilikama građevinskog tržišta i novim tehnologijama gradnje (usp. 1985: 131-316; 2004: 233-234)

Migracije

Brojni zidari i klesari s područja Vinodola odlazili su u 19. st. izvan svog kraja u potrazi za poslom. Odlazilo se do Rijeke ili Pule, Zagreba, Trsta, Beograda, Like, Gorskog Kotara, Beča, Pešte, Francuske, Češke, Bosne, a na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće najviše se odlazilo u SAD, Južnu Ameriku, Kanadu, Perziju, Australiju i Afriku, a u razgovoru s kazivačima spominje se i Turska. Odlazilo se u proljeće, u travnju, a dolazilo se u zimi. Oni koji su bili otišli u prekoceanske zemlje nazivani su Merikani, neovisno o tome na koji su kontinent otišli. Učestalost dolazaka kući ovisila je o udaljenosti radnog mjesta i prilikama. Ako se radilo u udaljenijim zemljama, nije se po nekoliko godina dolazilo kući, a neki od kazivača spominju i desetak godina izbivanja. Do uvođenja željeznice putovalo se pješke. Samo

odredište često je bilo nepoznato. Prema riječima kazivača, ponekad bi se točno znalo kamo se odlazi raditi, unaprijed bi se sklopio dogovor s poduzećem za koje će se radovi izvoditi, a ponekad bi se jednostavno krenulo u svijet i nadalo poslu. Putovalo se u grupama, najčešće obitelj, rodbina i prijatelji, a ponekad bi se, radi većeg broja ljudi, našao netko iz drugog mjesta. Nerijetko su jedni druge obavještavali o poslovima i pozivali da im se pridruže, ukoliko je situacija bila povoljna. Pošto je trebalo dosta novaca za putne troškove, a najčešće se toliko nije imalo, moralo se posuđivati od imućnijih mještana. Posuđivalo se za trošak, a posuđena svota se trebala vratiti. Jedan od kazivača napominje da se potpisivala obligacija, intabulacija kojom se onaj tko je posudio novac obvezao da će, ukoliko ne vrati novac, njegova zemlja pripasti onome od koga je novac posuđen. Što se tiče komunikacije između zidara i klesara i njihovih obitelji, ponekad su se slala pisma ili paketi s hranom, prema riječima jedne od kazivačica, a ponekad se obitelj nije čula godinama. Kazivači se također razilaze u podacima o slanju novca. Naime, neki tvrde da se novac salo kući poštom, mjesečno ili ovisno o zaradi, dok drugi pak tvrde da se novac nije nikada slao poštom, već se donosio osobno ili po prijateljima koji su došli kući. Ponekad bi se cijele obitelji odselile na mjesto rada. Prvo bi otišao muškarac, i ukoliko je situacija bila povoljna, vratio bi se po obitelj ili poslao nekoga po nju. Često su prijatelji međusobno dovodili svoje obitelji, ovisno o tome tko se vratio kući. Tijekom svog boravka na gradilištu, radnici su spavali u barakama. Sa sobom su imali i osobu koja im je kuhala, ili su se međusobno izmjenjivali na tom položaju. Pri povratku kući muškarci su obrađivali polja, vršili popravke po kućama, pomagali jedni drugima, a po riječima nekih kazivača, dolazili su obogaćeni i gradili nove kuće. Te su kuće bile po zadnjoj modi izgrađene, i kako jedna kazivačica kaže, donijeli su secesiju svojim ukrašavanjem fasada. Bilo je spomena i o tome da ukoliko je netko radio u Perziji ili Bosni, sa sobom je donio tkanine od kojih su žene šivale odjeću koja je bila po najnovijoj modi. Jedan od kazivača spominje da su datulje donesene u Bribir kao jedan od noviteta. Kazivači iz Grižana napominju kako su njihovi ljudi po povratku uvijek bili odjeveni po zadnjoj modi, te kako su sa sobom donosili odjela, što prema riječima kazivača iz Bribira drugdje nije bio običaj. Neki kazivači čak napominju da se, u slučaju obogaćenja u stranoj zemlji, to nije smjelo ili nije željelo pokazivati. Što se tiče migracija na manje udaljenosti, kazivači spominju Rijeku kao često odredište. Putovalo se željeznicom, a kući se dolazilo vikendom, kada bi se oprala odjeća i pripremla za novi radni tjedan. Kao posljedica migracija, kontinentalnih i transkontinentalnih, došlo je do iseljavanja mlađeg dijela stanovništva, pogotovo između dva Svjetska rata, kada se masovno odlazilo u zemlje obaju Amerika i Australiju.

ŽIVOT ŽENA I OBITELJI ZIDARA

Svi kazivači su se složili oko jednoga – žene su bile stup obitelji, glava kuće, o ženama je sve ovisilo. Kada su muževi odlazili u potrazi za poslom, žene su ostajale kod kuće. Morale su uzdržavati obitelj, svoju djecu, a poneki kazivači spominju da su živjele se suprugovim roditeljima, koje su također morale uzdržavati. Prema riječima kazivača, radi se o prvoj polovici 20. st., kada su se na području Vinodola ljudi bavili uzgojem stoke (krava, koza, ovaca, svinja), sadila su se polja pšenice, kukuruza, ječma, vinogradi i sl. U mjestima je ostajao jako malen broj muškaraca, uglavnom su to bile žene, djeca i starci, tako da su većinu poslova vezanih uz obradu polja, vinograda, sadnju povrća, košnju sijena, uzgoj stoke i dr. obavljale žene. Zemlja se obrađivala i u Gorskom Kotaru, gdje su žene odlazile saditi krumpir. Jedan od kazivača prilično detaljno opisuje kako se odlazilo u više krajeve obrađivati zemlju i voditi stoku na ispašu. Naime, u Bribiru se krajem drugog mjeseca, kada je zima polako prestajala, odlazilo na prvu etapu ispaše. Na otprilike 500-600 metara nadmorske visine bile su smještene kućice, gdje se boravilo do Petrova, 15.6. Na višu etapu, u gornji dio šume, nije se odlazilo jer se najprije trebalo pokositi. Ta se etapa nalazila na otprilike 750 metara nadmorske visine, i ondje se ostajalo do Sv. Luke, 18.10. U tom se periodu gore sadilo povrće, kosila trava, sakupljala drva i sl. Nakon toga ponovno se spuštalo u mjesto. Prvu etapu nazivali su Grobak i Roženal, a drugu Lukovo, Ravno i Maševo. Kaže da su uglavnom muškarci odlazili sa stokom, a žene su ostajale u mjestu. Iz razgovora ostaje nejasno o kojem se razdoblju radi, odnosno koji muškarci su odlazili, ako ih je većina bila odlazila raditi zidarski posao izvan mjesta. Kazivači se prisjećaju kako su i oni kao djeca sudjelovali u raznim poslovima. Tako se npr. kod kuće ostavljao skorup, koji se pravio u kundalici sve do 70-ih godina, a mlijeko se biciklom nosilo prodavati u Crikvenicu. Odlazilo se svaki dan ili svaki drugi dan, a mlijeko se razvozilo po kućama. Jedan kod kazivača spominje kako su za vrijeme Drugog svjetskog rata njegovi roditelji zarađivali prodajom obuće. Majka je kod kuće pravila cipele, koje je otac biciklom išao prodavati na Krk na tržnicu. U razgovori je ostalo nejasno da li je suprug u to vrijeme odlazio na sezonske poslove, ili je kod kuće radio cijelo vrijeme. Spominje se i razmjena različitih dobara u Crikvenici, kao što je razmjena maslaca za tkaninu. Više kazivača spominje kako su žene zarađivale i nadničanjem. Radile su za susjede, sumještane. Nadnica je iznosila 6,7 dinara, što je bilo jako malo i obitelji se veoma oskudno živjele. Jedan od kazivača spominje kako su žene tijekom dana dobivale dva obroka, jedan popodne, južinjak, kada se jeo kruh i bijela kava, zimi kuhano vino, a drugi obrok dobivao se navečer, kada se jelo kiselo zelje, krumpir,

palenta i sl., ovisno o vlasniku za kojeg su radile. Nisu sve obitelji bile jednako imućne, što se može zaključiti prema riječima kazivača, jer neki napominju kako su posjedovali veći broj stoke, pa su ju i prodavali, dok drugi spominju kako nisu imali niti vlastite zemlje za obrađivati, pa su žene odlazile raditi kod drugih za nadnice. No svi se kazivači slažu kako se 60-ih godina stanje promijenilo na bolje. Muževi su se počeli zapošljavati u domaćim poduzećima u okolici Rijeke i bolje se živjelo.

ZAKLJUČAK

Zidarstvo i klesarstvo poznato je na području Crikvenice i Vinodola još od davnih vremena, o čemu svjedoče drevne gradine koje se mogu datirati u 11. st. pr.Kr, preko rimskog nasljeđa, srednjovjekovnih kaštela, pa sve do arhitekture 19. i 20. stojeća. Taj je kraj bogat kvalitetnim kamenom i oskudan obradivim površinama, tako da je stanovništvo svoje djelatnosti uvelike usmjeravalo prema zidarstvu i građevinarstvu, dok je obrađivanje zemlje i uzgoj stoke služio kao sekundarni izvor prihoda. Zidarski i klesarski zanat uglavnom je bio objedinjen u jednom zanimanju, tako da je majstor zidar ujedno bio i klesar. Zanat se prenosio s koljena na koljeno, sve dok nije otvorena i mogućnost školovanja u Zidarskoj školi u Crikvenici, otvorenoj 1908. godine, koja je s radom prestala 1964. godine. Škola je osposobljava građevinske poslovođe koji su se svojim radom razlikovali od zidara koji nisu pohađali školu. Tako su zanatski zidari u potrazi za poslom odlazili u grupama od nekoliko ljudi, rodbinom, prijateljima, sumještanima, a posao su pronalazili sami, dok su se građevinski poslovođe uglavnom zapošljavali u građevinskim poduzećima. U 19. st. zidari su u potrazi za poslom uglavnom odlazili u zemlje Austro-Ugarske, dok se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i prvoj polovici 20. st. odlazilo u zemlje obaju Amerika, Australiju, Afriku i Perziju. Nakon Drugog svjetskog rata počinju se otvarati građevinska poduzeća koja zapošljavaju velik broj ljudi i dolazi do poboljšanja životnog standarda, ali i do nestajanja zanatskih zidara i klesara, jer nestaje potreba za tom vrstom zanimanja.

Jako bitnu ulogu imale su žene zidara, koje su u vrijeme njihovog izbivanja morale prehranjivati obitelj. Brinule su se za djecu, a često i za roditelje svog supruga. Živjelo se veoma teško, a uvjeti su bili skromni. Došlo je do iseljavanja velikog broja ljudi, jer su se često cijele obitelji pridruživale svojim očevima u inozemstvu.

Zidarska djelatnost duboko je ukorijenjena u život stanovnika Vinodola. Premda se danas ljudi više ne bave zidarstvom na takav način, svijest o postojanju te vrste djelatnosti i, što je još bitnije, svijest o određenom načina života koji je nastao kao proizvod bavljenja tom djelatnošću još uvijek je prisutna. Isto tako, zanatsko zidarstvo razvilo se kao posljedica prilika koje su vladale na tom području. Tako se život zidara i sama djelatnost ne mogu promatrati odvojeno, jer kada se govori o vinodolskom zidaru, nužno se pomisli i na njegov način života, a tako često spominjana posebnost vinodolskih zidara odraz je i jednog i drugog.

SAŽETAK

Narav Vinodola kao nepoljoprivrednog kraja utvrđena je još u prošlosti, na što su utjecali njegov geografsko-primorski položaj i prirodni uvjeti – građa i oblik tla. Zidanje kamenom javlja se na području Vinodola već sa gradinama iz 11. st. pr.Kr, pa preko rimskih ostataka i srednjovjekovnih burgova dolazimo do arhitekture 19. i 20. stoljeća, koja se može promatrati kao logičan nastavak ove dugogodišnje gradnje kamenom. Zidari i klesari na području Vinodola u drugoj polovici 19. st. i prvoj polovici 20. st. svoje su znanje stjecali promatrajući i pomažući starijim i iskusnijim majstorima. Godine 1908. otvorena je Zidarska škola u Crikvenici iz koje su izlazili visokokvalificirani građevinski poslovođe. Zbog nedostatka posla u vinodolskom kraju, zidari su u potrazi za poslom odlazili u zemlje Austro-Ugarske, zatim razne europske zemlje i prekomorske zemlje, kao što su zemlje Australije, Afrike i obaju Amerika. Odlazilo se u grupama, a novac se slao kući ili se donosio prilikom povratka. Sezona rada trajala je od proljeća do zime, a često je prošlo i po nekoliko godina prije nego što su se obitelji ponovno susrele. Žene su imale jako bitnu ulogu. Brinule su za za obitelj, obrađivale su zemlju, svoju ili tuđu za nadnice. Nakon Drugog svjetskog rata otvaraju se brojna građevinska poduzeća koja zapošljavaju velik broj ljudi i podiže se životni standard. Istovremeno dolazi do nestajanja zidarskog zanata radi potrebe za drugačijim kadrovima, prilagođeniji razvijenijoj tehnologiji gradnje.

POPIS LITERATURE

- Crikvenica. Područje općine. Povijest, kultura, umjetnost, prirodne znamenitosti, turizam (1989): Privredni vjesnik, Turistička propaganda, Turistički savez Općine Crikvenica.
- Ivančić-Dusper, Đ. 2004. Naši stari meštari. U Zmed gromač (dih negdanje Crikvenice), 53-59. Adamić, Ustanova u kulturi Dr. Ivan Kostrenčić, Rijeka, Crikvenica
- Petrinović, Z. 2004. Vinodolci u razvoju građevinarstva. Vinodolski zbornik 9: 225-236.
- Sokolić-Kozarić, J. 1985. Školstvo Vinodola. Vinodolski zbornik 4: 311-316.